

נושא העבודה

הגנת אי שפיות במשפט הפלילי

תאריך-דצמבר 2012

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

הקדמה אישית

עבודתי עוסקת בהגנת אי שפיות במשפט הפלילי, בעבודה אני אציג את גישת המשפט העברי ואת גישת המשפט הישראלי תוך מתן דוגמאות לפסקי דין והלכות. עיקר העבודה עוסק בהצגת שתי הגישות וסייגים בתוכם, ומיד לאחר מכן השוואה בין שתי גישות המשפט.

במהלך העבודה נגלה כי שתי גישות המשפט מנוגדות בחוקיה ובהלכותיה אך, עם זאת ניתן גם לראות כי האיסורים והאחריות הפלילית לאדם שעשה עבירה שלא בצדק, לרוב מקביל.

מהות העבודה היא ללמוד ולהרחיב בנושא שבו בחרתי והתעניינתי בו מעבר למה שנלמד במהלך השיעורים.

תהליך הכתיבה יעשה במשך כמספר חודשים בו נציגי העמותה ידריכו אותנו כיצד לבצע את העבודה באמצעות מספר ספרים וסטודנט למשפטים אשר ידריך כל אחד מאיתנו כיצד לגשת אל העבודה.

בחרתי לעסוק בהגנת אי שפיות מתוך סקרנות ועניין רב בנושא, ראיתי בנושא זה משהו מאתגר דרכו אוכל לבחון כמה דעות שונות ולמעשה להבין לחקור ולהעמיק בו.

הסקרנות העיקרית שבעקבותיה בחרתי בנושא זה לעבודתי הייתה השאלה "למי מגיעה הזכות הזו?", כבר מהרגע בו למדנו על הנושא הנ"ל בשיעור לפני כשנה צפו לי בראש שאלות מרובות שלא על כולן יכולתי לקבל את התשובה,

גיליתי עניין רב בנושא ולכן ידעתי כבר אז שארצה לחקור את הנושא יותר לעומק ולקבל תשובה על מספר שאלות לא פתורות; כמו..למי מגיע הסייג, מדוע מגיע לו הסייג, מהם התנאים

לקבלתו, אילו חוקים חוקקו לסייג זה, האם ישנה אחריות פלילית, וכמובן איך המשפט העברי והישראלי מביע גישתו לכך. מעבר לכך, השערתי לפני הכתיבה וחקירת החומר הייתה כי אי שפיות לא פוטרת בשום מקרה מאחריות פלילית לא במשפט העברי ולא במשפט הישראלי, וכבר מסקירת המקורות לעבודה העשרתי את ידיעותיי על הנושא, וראיתי כי אגלה במהלך העבודה דברים רבים שלא ידעתי ואף לא שיערתי לעצמי כי הם נכונים.

תוכן העניינים

מבוא	פרק ראשון
גישת המשפט הישראלי להגנת אי שפיות	פרק שני
תיקון 39 לחוק העונשין	פרק שלישי
המצב כיום, לאחר תיקון 39 לחוק העונשין	פרק רביעי
עונש מופחת בעבירת רצח בשל עבירה נפשית	פרק חמישי
יחס המשפט העברי להגנת אי שפיות	פרק שישי
"השוטה"	פרק שביעי
השוואה בין עמדת המשפט העברי למשפט הישראלי + סיכום	פרק שמיני
סיכום	פרק תשיעי
ביבליוגרפיה	פרק עשירי

מבוא

להלן, אני הולכת לעסוק בעבודה זו בסקירה משפטית מקיפה בנושא הגנת האי שפיות במשפט הפלילי תוך בדיקת גישות המשפט השונות; משפט ישראלי ועברי. אני הולכת לדון בעבודה בסייג האי שפיות במשפט פלילי כהגנה, ולחקור בתוך הסייג נושאים כגון אחריות פלילית, תנאים לקבלת הסייג, חקיקות והלכות, עמידה לדין, פסיקות, מושגים שונים הנכללים, ולבסוף לערוך השוואה בין שתי גישות המשפט.

בנוסף, עבודה זו תסקור את הדרכים המקובלות כיום ביחס להגנת האי שפיות במשפט הפלילי. תחילה, נסקור בקצרה מה היא בעצם הגנת אי שפיות, מה המושג הזה אומר מי רשאי שיחול עליו סייג זה, ומדוע הוא קיים.

לאחר מכן, נסקור את גישתן של שיטות משפט אחרות ואת גישתן, נעמוד בהרחבה על עמדת המשפט הישראלי והמשפט העברי תוך הצגת סעיפים שמבהירים ומדגישים את מהות הגנת אי השפיות.

בהמשך עיקר בחינתי תהיה לבדוק האם בכדי לפטור אדם מאחריות פלילית די בכך שנגדיר אותו כחולה או שקיים נטל ההוכחה לכך שברגע הנתון לא הבין את המעשה אשר הוא עושה כתוצאה מליקויו השכלי.

מטרת העבודה היא למצות את כל החומר והידע שרכשתי במהלכה, להראות מהן הגישות המשפטיות על פי הדין העברי והישראלי ולערוך השוואה בין השתיים על ידי. בחרתי לחקור שאלה זו מכיוון שבזמן שחקרתי את הנושא ועלו כל הנושאים הקשורים, היא שעניינה אותי מכולן.

דרך החקירה מתבצעת ע"י ביקור בפקולטה למשפטים על מנת למצוא מאמרים הקשורים לנושא, ע"י חיפוש מקיף באינטרנט, ע"י חיפוש הגדרות שונות ממקורות שונים למושגים ששימשו אותי

אי שפיות הדעת-גישת המשפט הישראלי

המשפט בישראל נקט בדרך מצמצמת, הפוטרת אדם מאחריות פלילית, רק אם הוכחו שני יסודות:
(א) מחלה או ליקוי שכלי.

(ב) חוסר יכולת של ממש להבין את משמעות המעשה או להימנע ממנו, כתוצאה מן המחלה או הליקוי השכלי. הסעיף המוצע הוא תרגום, כמעט מילולי, של הצעה אמריקאית בתחום זה שהועלתה ב- Model Penal Code.
סעיף 34 לחוק שכותרתו "אי שפיות הדעת" העוסק בסייגים לאחריות פלילית מתייחס ללקוי בשכלו, קובע:

34. אי שפיות הדעת[תיקון תשנ"ד]-

"לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה אם, בשעת המעשה, בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל ליקוי בכושרו השכלי, היה חסר יכולת של ממש –

(1) להבין את אשר הוא עושה או את

הפסול שבמעשהו, או

(2) להימנע מעשיית המעשה"¹.

*חוק זה אומר כי על מנת קבלת פטור מהרשעה קיימת עליו חובת ההוכחה(סעיף 34ה)² ועמידה בסייגיו של מחלת נפש. אין להרשיע אדם שיוכיח שכן הוא בעל מחלת נפש, ובמקרה הנ"ל וכן יוכח כך הוא יהיה פטור מהסיבה הפשוטה שאדם כזה לא יכול לגבש מחשבה פלילית. אך, לא מספיק שאותו אדם פשוטו כמשמעו יוגדר כחולה נפש מכיוון שבמצב כזה עדיין ניתן

1. חוק אי שפיות הדעת-סעיף 34ח(תיקון תשנ"ד)

2. סייג להגנת אי שפיות-סעיף 34 לחוק(תשל"ז - 1977) -הסימוכין לסיכום שנעשה מתוך המקור.

להאשים אותו בהרשעה. מבחינת משפטית עליו להיות באי שפיות בעת עשיית המעשה.
בנוסף, יש לעשות אבחנה גם בנושא של כשרות דיונית וכשרות מהותית.
למעשה, כאשר אדם מוגדר כחולה נפש אין הדבר אומר כי הוא חולה נפש מבחינה משפטית,
ייתכן ולא תהיה חפיפה בהגדרות, ולכן צריך לבחון כל מקרה לגופו האם יש כשרות דיונית,
כלומר האם מצבו הנפשי מאפשר לו להיות צד בדיון משפטי, והאם יש כשרות מהותית,
כלומר האם מבחינה מהותית ניתן להתייחס אליו כאדם ששולט במעשיו.
(לדוגמא, פס"ד פלוני- פלוני שגרם למות דודתו בשל המחשבה המופרכת שהיא ערפד ושהיא תוביל
לאסונות, הוא חסר יכולת של ממש להבין את פעולותיו ואת הפסול בהם.
פלוני ידע את החוק במדינה וכי אסור להרוג בני אדם, אך הוא סבור שהוא הרג ערפד וכי המעשה אשר
עשה מוצדק לחלוטין. בשל מחלת הנפש פלוני לא ידע שעצם עובדת לקיחת החיים היא דבר אסור.)

ניתוח סעיף 34ח[תיקון תשנ"ד]³

- * "אם בשעת המעשה" – אדם צריך להיות חולה נפש בשעת המעשה.
- * "בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל ליקוי בכושרו השכלי" –
- כאן מפורט התנאי לפטור מענישה, התנאי הוא כי הנאשם סבל בשעת המעשה ממחלת נפש.
- * "חסר יכולת של ממש" – את מונח זה ניתן לפרש בשני אופנים הבאים:
- באופן מוחלט – כאשר אדם לא מבין כלל את מעשיו ואת התוצאה שעלולה לקרות לאור פעולתו ו הדבר מאפשר לו להיות חלק מהסייג ולהימנע מענישה.
- אך ברגע שיש ניצוץ או מעט מאוד של יכולת בסיסית, ואף כושר מינימלי להבנת המשמעות של המעשה, האדם נחשב לאדם כשר פלילית והסייג לא יחול עליו.
- האופן השני- כאן למעשה המילה "של ממש" מייחסת חשיבות למילה יכולת. זאת אומרת, אם לאדם יש את היכולת והמסוגלות להבין את מעשיו קיים הסיכוי שאולי כן יחול עליו הסייג, שכן התיבה "של ממש" משמעה היא שיש לו את היכולת להבין אך זוהי יכולת חלקית ומועטה.
- הפסיקה תומכת באופן השני, המקל.
- * "מבין את אשר הוא עושה או את הפסול במעשהו" – קיימת חובת ההוכחה כי הנאשם עשה אשר עשה בעקבות מחלת הנפש, והיה חסר יכולת של ממש להבין את אשר הוא עושה, או חסר יכולת של ממש להבין את הפסול במעשה.

* "חסר יכולת של ממש להבין את אר הוא עושה" – זהו חוסר הבנה שנובע מסימפטומים

פסיכויטיים, האדם לא מודע, לא מבין את המהות של המעשים שלו.

(לדוגמא, פס"ד ברוכים: הנאשם הורשע בהצתה של 4 מכוני עיסוי בת"א שהוביל למותן מספר נשים.

טענתו של הנאשם שהוא היה מצוי באי שפיות דעתו בשעת המעשה – מחלת נפש:

רוח הקודש אמרה לו שהוא צריך להסיר את הנגע בשם היותו מלך המשיח.

בית המשפט העליון מקבל את הערעור ופוסק שהסייג של מחלת נפש חל באותו מקום

שהנאשם חסר יכולת של ממש, החוסר הוא לא מוחלט – זו גריעה ממשית).

סעיף 34 לחוק⁴ מתייחס אל "נטל ההוכחה" אשר אותו אדם שרוצה לקבל פטור מהרשעה צריך להוכיחו- "מלבד אם נאמר בחיקוק אחרת, חזקה על מעשה שנעשה בתנאים שאין בהם סייג לאחריות פלילית". לעניין זה נוסף סעיף 34 כב לחוק[תיקון תשנ"ד]⁵ אשר עוסק ב"נפקותו של ספק", וקובע כי:

(א) "לא יישא אדם באחריות פלילית לעבירה אלא אם כן היא הוכחה מעבר לספק סביר".

(ב) "התעורר ספק סביר שמא קיים סייג לאחריות פלילית, והספק לא הוסר, יחול הסייג".

*על ההוכחה להיות משכנעת וקרובה לוודאי, עד כי ייאמר לגבי הטענה כי היא לזכות הנאשם

וכי הדבר אמנם אפשרי מבחינה תאורטית.

*בפרשת פסק הדין שניתן בבית המשפט העליון, פלונית נ' מדינת ישראל, כב' השופטת עדנה ארבל מציינת מה כלול בנטל ההוכחה כלהלן: "מנוסח ההוראה (הנקובה בסעיף 34 לחוק⁶ – צ'ס') עולה,

כי על מנת לחסות תחת סייג 'אי שפיות הדעת' יש לקיים שלושה תנאים:

התנאי הראשון הנו כי הנאשם לוקה בכושרו השכלי או במחלה שפגעה ברוחו, ביטוי שאילו

התייחסה הפסיקה כאל מחלת נפש.

התנאי השני עניינו בכך שבשעת המעשה היה הנאשם חסר יכולת של ממש להבין את מהות

מעשהו או את הפסול שבו או להימנע מעשיית המעשה.

התנאי השלישי דורש קיום קשר סיבתי בין התנאי הראשון לבין התנאי השני, משמע בין המחלה או

הליקוי השכלי לבין חוסר היכולת להבין את מהות המעשה או להימנע מעשייתו".

4 . סייג להגנת אי שפיות-סעיף 34 לחוק(תשל"ז - 1977) -הסימוכין לסיכום שנעשה מתוך המקור.

5 . סעיף 34 כב לחוק(תיקון תשנ"ד)

6 . סעיף 34 ח לחוק(תיקון תשנ"ד)- מאוזכר.

הפסיקה של בית המשפט קובעת כי נאשם כזה בעל סטטוס מיוחד, לאחר שיצר ספק שהוא באמת חולה נפש(באי שפיות) לפי ההוכחות הנדרשות, אדם זה לאו בר-עונשין (לא מזוכה). יש לכך חשיבות מוסרית והסיבה לכך היא שמי שהחלט לגביו שהוא אכן זכאי, הוא בהחלט מנוקה מכל רבב כאל אדם שלא ביצע את המעשה הן מבחינה משפטית. הפסיקה היא אחרת במידה והנאשם בעל הסטטוס המיוחד רצח, לא ניתן 'לנקות' את הנאשם ולהוציאו זכאי ולנקותו מן מהרצח, מכיוון שהוא אשם מבחינה מוסרית, ברגע שנשפך דם של קורבן שנרצח אין לפטור את האדם בעל מחלת הנפש ממעשהו.

לצורך הכרעה שיפוטית בשאלת התקיימות סייג האחריות בפלילים בשל אי שפיות אחריות חולה הנפש היא כמו כל אדם אשר אחראי אחר מעשיו. לא די במחלת נפש בכדי להיפטר מאחריות פלילית, גם אם העבירה נעשתה כתוצאה ממחלת נפש.

מחלת הנפש לא מספיקה בכדי לבסס את סייג אי השפיות אלא, היא רק בגדר תנאי הכרחי.

*לפי ספרם של הפרופסורים, אליצור, טיאנו, מוניץ ונוימן, "פרקים נבחרים בפסיכיאטריה" (מהדורה חמישית, 2010)⁷ מצוין כי :

"בהגנה המשפטית המתבססת על הטענה למידת האחריות הפלילית, המשימה האבחונית העומדת בפני הפסיכיאטר קשה הרבה יותר מאשר ההגנה על 'אי יכולת לעמוד לדין'. הבודק חייב להתייחס בחוות-הדעת למצבו הנפשי של הנאשם בעבר, ולא רק בעת ביצוע העבירה הנידונה. כדי להצדיק הגנה כזו יש לאסוף נתונים רבים ולנסות לבדוק תחילה אם קיים תהליך ארוך של התפתחות הפרעה נפשית פסיכוטית חמורה וממושכת. לאחר מכן יש להראות אם הנאשם אמנם סבל בעת האירוע מהתקף פסיכוטי חמור ביותר ומשמעותי שבו היה חסר שיפוט. שלישית, יש לבדוק אם המעשה היה בהשפעת אותם תכנים פסיכוטיים. כשמדובר בנאשם הסובל ממחלת הסכיזופרניה, ירצה בית-המשפט להשתכנע כי העבירה בנידון התרחשה בעת התקף פסיכוטי חריף המלווה בחוסר שיפוט קשה.. גם כאשר מדובר בהפרעה פרנואידית. מתקשה בית-המשפט להשתכנע כי הנאשם עונה על הקריטריונים המשפטיים שלפיהם הנאשם איבד את כושר השיפוט ואת יכולת האבחנה הקוגניטיבית בין טוב לרע ובין מותר לאסור."

בית המשפט מתייחס לא רק לחומרת ההתקף הפסיכוטי בעת המעשה, אלא גם למשך ההתקף. בית-המשפט דחה לא אחת את הנטען להגנת הנאשם בחוות-דעת פסיכיאטרית שהמעשה בוצע בהתקף פסיכוטי קצר או רגעי של ערפול חושים חולף.

הנימוקים לסייג⁸ לאחריות פלילית מחמת "אי שפיות", יכולה לסייע ולחזק את ההנחה.

ישנם שלושה נימוקים עיקריים, לפטור מאחריות פלילית מטעם אי שפיות הדעת:

(א) נימוק משפטי: "מחלת נפש מבטלת את רצונו החופשי של אדם, ואין המשפט

מייחס לאדם מעשה שהוא ביצע שלא מרצונו החופשי אלא כתוצאה ממחלת

רוח שגברה עליו".

(ב) נימוק מוסרי: "אין זה צודק להטיל עונש על מי שפעל כתוצאה מטירוף

דעת, מאחר שמסקנה כזאת כמוה כהענשתו על עצם מחלתו".

(ג) נימוק תכליתי: "אין כל טעם להעניש חולה נפש מאחר שהעונש, אין בכוחו ללמדו לקח להבא

ובדרך כלל איננו יכול גם לשמש לקח לאחרים"

* נימוקים אלה, יש בהם לפטור כל אדם שמעשיו הפליליים נבעו, לא מרצונו החופשי אלא משיבוש

הדעת, כל עוד לא הביא מצב זה על עצמו מרצונו.

לכן לא ברור מדוע יש צורך בתוספת המילים "בשל מחלה שפגעה ברוחו, או בשל ליקוי בכושרו

השכלי", שהרי כל אדם, ש"בשעת המעשה היה חסר יכולת של ממש להבין את אשר הוא עושה,

או להימנע מעשיית המעשה" זכאי - הן על פי ניתוח הגישה המוצעת והן על פי בחינת הנימוקים

להכרה בסייג זה - להגנה זו, גם אם, אינו מוגדר כ"חולה נפש" או לקוי בשכלו.

למרות זאת, המשפט בישראל נקט דרך מצמצמת, הפוטרת נאשם מאחריות פלילית,

רק אם הוכח כי בשל המחלה או הליקוי השכלי, היה הוא חסר יכולת של ממש להבין

את משמעות מעשיו, או להימנע מעשייתם.

8 סייגים לאחריות הפלילית-(מאמר) ביטול עברה לאחר עשייתה אי שפיות הדעת אילן סלע- מובאה+סיכום.

המצב לפני תיקון 39 לחוק העונשין

לפני תיקון 39 לחוק העונשין⁹ היה חקוק החוק לסייג אי שפיות הדעת החוק בסעיף 19 לחוק, אשר פסיקתו דנה בעבירת הריגה. סעיף 19 לחוק העונשין¹⁰ קבע כי: "אין אדם נושא באחריות פלילית למעשהו או מחדלו, אם בשעת המעשה לא היה מסוגל, מחמת מחלה שפגעה בשפיותו או מחמת ליקוי בכושרו השכלי, להבין את שהוא עושה או לדעת שאסור לו לנהוג כפי שנהג".

בפסיקה לסעיף 19 לחוק העונשין(לפני תיקון 39) היה די להוכיח כי הנאשם אכן היה מודע לכך כי ישנה אפשרות התנהגותו תגרום לתוצאות של חבלה ממשית בקורבן, ולא היה צורך בהוכחה כי הנאשם היה מודע לאפשרות של גרימת מוות במכוון. ניתן לראות בפרוש כי מפירוש הוראת הסעיף נובע כי בפסיקה לסעיף 19 לחוק זו נקבע כי קיימת החובה לקיומה של 'מחלת נפשי' על מנת שיחול תנאי הסייג.

הרציונל לגישה זו היא הגנה על החיים, בטחון הזולת, ושלמות הגוף. לנושא הנ"ל, בית המשפט קבע כי עצם קיומה של המודעות לאפשרות גרימה של חבלה ממשית בקורבן עשויה לחזק את המודעות של בעל הלקות לאפשרות שהקורבן ימות כתוצאה ממעשהו, ובמידה והנאשם עושה את המעשה החבלני תוך היותו מודע לאפשרות שמעשהו יסב לקורבן חבלה גופנית ואין עולה בידו לעצור את הדבר, מן הדין יש להרשיעו בעבירת הריגה.

בנוסף לכך, בעת תיקון 39 לחוק העונשין, הוא הביא גם לביטולו של סעיף 18 לחוק העונשין¹¹ אשר קבע: " כל אדם הוא בחזקת שפוי וחזקה שהיה שפוי בשעה הנדונה, כל עוד לא הוכח היפוכו של דבר". בעבר קראו עקרונות תיקון זה היו אסורים בהחלט. החלה התפתחות בפסקת ביהמ"ש העליון מאז קום המדינה. עצם הגיית הרעיון היה שישנן עבירות קלות שנעברות בציבור באופן סדיר פעמים רבות

9. תיקון 39 לחוק העונשין (תשל"ג-1973) - סיכום
10. סעיף 19 לחוק העונשין (1944) - מובאה+סיכום
11. סעיף 18 לחוק (תשל"ז-1977)

ובכדי שהאכיפה תהיה אכן יעילה, ותהיה האפשרות להגדיל את הסטנדרטים של זהירות ובטיחות, דיני העונשין יוותרו על הוכחתו של היסוד הנפשי באותן עבירות.

הדבר התבטא באמצעות הפסקה; בפסיקה נקבע כי התביעה לא תצטרך להוכיח כי הנאשם עשה זאת במכוון אלא רק את היסוד העובדתי, חזקה על הנאשם שהתקיים אצלו יסוד נפשי.

* הרציונל בתיקון חוק 39 הוא שהוכחת אי שפיות בעבירות מסוג זה היא קשה, ובמידה והחוק ידרוש הוכחה לכך יאכפו אותו כוחות המשטרה ובתי המשפט. המטרה הוא ייעול.

הייעול אכן הולך להיות אך גם בו יש הקרבות, המחיר העיקרי של חוק זה הוא שיסנן נאשמים שאכן יסוד הנפשי חל עליהם ועשו זאת לא במכוון, אך יורשעו בכל זאת. המדינה מקריבה את אותם האנשים שאכן יסוד הנפשי חל עליהם ולא אמורים להיענש, למען המטרה-ייעול.

לפני תיקון 39¹² היו מספר **בעיות בסעיף 19 לחוק**¹³ -

* פגיעה בעקרון החוקיות באמצעותך זיהוי עבירה של איסור מוחלט. ההסדר לא היה חקוק בחוק, והבעיה לעבירות שותקות התעוררה.

לפני תיקון 39 בית המשפט החליט כי עבירה שותקת הינה עבירה מסוג של איסור מוחלט, וזה היה דבר שפגע בנאשם.

* נושא המאסר – לא הוגדר בחוק נושא המאסר, ובעקבות כך הייתה אפשרות להטיל מאסר על עבירות מסוג של איסור מוחלט. אומנם העבירות היו עבירות קלות, אך העונשים היו עונשים כבדים.

* הגנת העדר יסוד נפשי - פס"ד הדן בנושא הוא פס"ד גדיסי¹⁴.

פס"ד גדיסי: עוסק באדם הנוסע בטרקטור כשהפנס של הבלם אינו עובד, אף על פי שעשה תיקון זמן קצר קודם לכן. זמן קצר לאחר מכן עצר אותו שוטר בטענה כי אור הבלם שלו לא תקין, אך לגדיסי יש הוכחות לכך כי כשהתחיל את הנסיעה אור הבלם היה תקין ולמרות כך השוטר נתן לו דו"ח. גדיסי ערער, הפסיד, והורשע בעבירה למרות טענותיו כי לא התרשל ונהג בזהירות כמו אדם סביר. המסקנה לפסק דין זה היא שמכיוון וזו עבירת התנהגות, בית המשפט העליון קבע

12 .תיקון 39 לחוק העונשין (תשל"ג-1973) - מובאה+סיכום מקור

13 . סעיף 19 לחוק העונשין (1944) - סיכום מקורות

14 . פסק דין גדיסי (תשס"ח) - סיכום פס"ד

כי אין לטעון לחוס קשר סיבתי, ומהסיבה שזוהי גם עבירת אחריות והיסוד מולא בהיותו בשליטה בנהיגה, הורשע בעבירה.

מדוע מוצדק לפטור נאשם בלתי תלוי?

המשפט המודרני פוטר נאשם באשר הוא בלתי שפוי מאחריות פלילית(לאו-בר-עונשין) למעשיהם. על פי השופט אגרנט לפרשת מנדלבורט¹⁵ נפסק כי יש לפטור את הלא שפוי מן האחריות הפלילית. "הואיל ואחרת הענשתו בשל מעשהו הפלילי כמוה כהענשה בשל טירופו, דבר שרגש הצדק סולד בו". השופט אגרנט למעשה טוען שאין צדק בהענשת אדם שלא מבין את מעשיו ושהרי אינו מסוגל למנוע. כך נכתב גם בהצעת תיקון 39 לחוק, "במקרים אלה כל ענישה של העושה היא אבסורדית לגביו, שכן לעולם לא תשפיע עליו, ולאמיתו של דבר תגלם הענישה תגובה בלתי הולמת כלל. למחלה או לליקוי, ולא למעשה; באותה מידה ומאותה סיבה הענישה פסולה גם בעיני הציבור".

פסק דין זלמן מנדלבורטנגד היועץ המשפטי לממשלה-ערעור פלילי מס 58/118-לעיל ה"ש39-סיכום פס"ד

המצב כיום, לאחר תיקון 39 לחוק העונשין

מהו תיקון 39 לחוק¹⁶ העונשין בפועל ?

הנוסח הקודם של עבירת ההריגה בחוק העונשין :

298. "הגורם במעשה או במחדל אסורים למותו של אדם, יאשם בהריגה, ודינו- מאסר עשרים שנים".

299. "מחדל אסור העולה כדי התרשלות פושעת במילוי חובה, בין יש עמו כוונה לגרום מוות או

חבלת גוף ובין שאין עמו כוונה כזאת". הנוסח האמור של סעיף 298 לחוק העונשין נותר על כנו,

אולם סעיף 299 לחוק בוטל במסגרת תיקון 43 לחוק העונשין¹⁷.

באשר בוטל סעיף 233, בוטל גם כן העיגון בלשון החוק, בפרשנות לכך כי די במודעות של האדם

לאפשרות של גרימת חבלה ממשית.

מעבר לכך, נקבע סעיף 20(א) לחוק במסגרת תיקון 39 לחוק העונשין הטוען כי עצם העובדה כי

קיימת המחשבה הפלילית, משמע ישנה מודעות למעשה. מודעות של גרימת התוצאה.

כיום בפסיקות בתי המשפט בארץ במסגרת עבירת ההריגה, אין להסתפק רק בהוכחת מודעות מצד

הנאשם לאפשרות שידע כי יש אפשרות שיגרום חבלה גופנית ממשית,

אלא יש להוכיח שהנאשם היה מודע לאפשרות של גרימת המוות וזאת מכיוון שהמודעות לאפשרות

גרימת המוות היא התוצאה שתוגדר כעבירה פלילית. ישנה סבירות גדולה כי ביטול סעיף 299 לחוק

וחקיקת סעיף 20(א) לחוק העונשין שינו לחלוטין את הגדרת היסוד הנפשי וההתייחסות המשפטית

שהייתה נהוגה, והדבר מתבטא באמצעות התנאים לסייג בימים אלו-

נדרשת מודעות מהנאשם לאפשרות של גרימת מוות ממשית.

בנושא היסוד הנפשי בעבירת הריגה כחזקה ראייתית, בית המשפט פסק כי לפי המודעות

לאפשרות גרימת המוות, החזקה עלולה לקבל נקודת מבט שונה על השינוי שאכן חל ביסוד

16. תיקון 39 לחוק העונשין (תשל"ג-1973) - סעיפים 298-299, סעיף 20 - מובאה+סיכום

17. תיקון 43 לחוק (התשס"ט - 2008) - סעיף 233 - סיכום

הנפשי בדבר עבירת הריגה, וניתן להיעזר בה בקביעת קיומה של המודעות עצמה. ניתן לעשות שימוש בחזקת המודעות מכיוון שבמידה ואדם מודע ליסוד העובדתי של העבירה ושל התוצאות שעשויות להתפתח מפעולותיו ולכך שביצע אותה, יואשם בעבירה פלילית ואנו רשאים להניח בהעדר ראיה לסתור.

כך שניתן לומר שבעת תיקון 39 לחוק העונשין אכן נוצר שינוי בהגדרת היסוד הנפשי בעת עבירת הריגה. למעשה, עד לעת התיקון לא נדרשה רמה גבוה של נטל ההוכחה אשר על הנאשם להוכיח, אלא די בכך שהנאשם היה מודע לאפשרות עצמה כי פעולותיו עלולות להביא לתוצאות של פגיעה חמורה בקורבן עד לחבלה קשה ומוות ממש, ולאחר התיקון בחוק אין צורך בדבר, כיום נדרש שהנאשם יהיה מודע לאפשרות של תוצאות מעשיו למות הקורבן.

מהותו של תיקון 1839:

- * היסוד הנפשי – מבטא את העמדה הנפשית הסובייקטיבית של העבריין כלפי ההתרחשות. הטלת אחריות שתלויה ביסוד נפשי מסוים: כוונה, ומודעות.
- * היסוד העובדתי – "אין עבירה ללא מעשה", הגדרת ההתנהגות המותרת והאסורה (מורכב מהרכיב התנהגותי תוצאתי ונסיבתי).
- * צדדים נוספים לעבירה – אחריות המשדל(המביא אדם אחר לידי עשיית עבירה) ואחריות המסייע (אדם אשר עשה מעשה כדי לאפשר להקל או לאבטח את ביצוע העבירה).
- * סייגים לאחריות פלילית – מתי לא מטילים אחריות – הגנה עצמית, בוטל סעיף הגנת הכורח - מקרה שאדם מבצע עבירה תחת איום מידי.
- * הכשרות הפלילית – תנאים מוקדמים בהם אדם הוא בר עונשין. (בודק את כשרותו מבחינת הגיל או את בגרות הדעת).

* בשנת 1994 חוקק תיקון 39, ובין היתר חוקק סעיף 22 לחוק העונשין¹⁹. היה רצון לשינוי נוסח להקל ולהגמיש אותה בכדי שיהיה בה **מענה הולם לשלושת הבעיות שהיו קיימות לפני תיקון 39**;
* פתרון בעיית ההגנה-בעבר מחלת נפש לא הייתה תקפה כטענת הגנה. בעזרת תיקון 39 ובעקבותו סעיף 22(ב') לחוק העונשין כיום יש טענת הגנה לאי שפיות, וכיום אם היו דנים בפס"ד גדיסי, הוא היה יוצא זכאי. ההסדר כיום איננו מוחלט, והתביעה פטורה מלהוכיח יסוד נפשי.

18. תיקון 39 לחוק העונשין (תשל"ג-1973) - סיכום מקורות
19. סעיף 22(א) לחוק (התשמ"א-1981) - סיכום מקורות

במקרים נדירים הנאשם אכן יכול לסטור את החזקה.

*פתרון בעיית המאסר-בעבר היה ניתן להטיל עונש של מאסר גם על עבירות על איסור מוחלט, בזכות

תיקון 39 לחוק, ובעקבותו סעיף 22(ג') לחוק-לעבירות מסוג אחריות קפידה אין לבקש מאסר

ובמידה ובמידה והתביעה תרצה עונש מאסר תצטרך להוכיח אי שפיות.

*פתרון זיהוי העבירה: בעבר, לפני שחוקק תיקון 39 לחוק העונשין בית המשפט קבע כי עבירה שותקת

היא עבירה מסוג איסור מוחלט. וכיום, לאחר התיקון העניין חקוק ומוסדר בסעיף 22(א')²⁰ לחוק

העונשין. הסעיף להלן מחולק לשניים; הרישא והסיפא:

*הרישא-על מנת שעבירה תהיה מסוג של אחריות קפידה צריך להיות מצוין בה כי אין צורך להוכיח

יסוד נפשי של רשלנות או מחשבה פלילית. ההירשא מחולקת לשניים גם כן; לעבירות שנחקקו לפני

תיקון 39²¹ ושלעבירות שנוסחו לאחר תיקון 39.

*הסיפא-משמעות סעיף זה הוא שפעם עבירה מסוג איסור מוחלט(גם עבירה שותקת) כיום תהיה

עבירה של אחריות קפידה.

התנאים לתחולת סייג אי השפיות-

(1) "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה" (סעיף 34 ח)²²

לפסיקת השופטת שטרסברג כהן בפסק דין מאיר נ' מדינת ישראל נקבעה התשובה למעמדו של

נאשם שבית המשפט קבע לגביו כי בשל אי שפיות אינו נשא באחריות פלילית.

השופטת כהן קבעה כי לנאשם חולה נפש יש סטטוס מיוחד שבעת הכרעת הדין ההחלטה היא

אינה אם הנאשם יזוכה או יורשע, אלא הקביעה תתבסס על ההיבט האם הנאשם אינו בר עונשין.

הנחשב לבר עונשין הוא לא אדם הנשפט בהגדרת זיכוי או בהרשעה, בר עונשין הוא אחד הנושא

באחריות למעשיו. בעת הכרעת הדין, ישנו ההיבט המוסרי-האם להסיר מן האדם כל כתם.

הסרת הכתם מן האדם משמעו, לנקות את האדם מן הפשע, למחוקו כאילו הפשע מעולם לא התבצע.

כאשר הנאשם שביצע את העבירה הוכח כלוקה בנפשו ובשל מצבו הנפשי המעורער לא ניתן להרשיעו

מגיעה השאלה האם לאחר שביצע מעשה פלילי בעל השלכות על הקורבן מגיע לו להתנקות

מכתם, מפשע זה. התשובה על כך היא כי ראוי לו שיוסר ממנו כל כתם אם כי לא ניתן להרשיעו.

היות הנאשם הוכח בעל לקות נפשית בעת המעשה, אין זה אומר כי הוא לא יכול לטעון הגנות נוספות

20. סעיף 22(א) לחוק (התשמ"א-1981) - סיכום מקורות

21. תיקון 39 לחוק העונשין (תשל"ג-1973) - סיכום

22. סעיף 34 ח לחוק - (תיקון תשנ"ד) - מובאה + סיכום

להגנתו. אך, בהיעדר הגנות אחרות ייתכן כי יופסקו ההליכים והזכויות הנתונות לו מסייג אי השפיות, והנאשם יוכרז כ'לאו בר עונשין'(לא יזוכה).

(2) "אם בשעת המעשה" (סעיף 34ח)

התנאי הראשון לקיומו של סייג אי השפיות הוא נטל ההוכחה כי הנאשם אכן סבל ממחלת הנפש ומליקוי בכושרו השכלי בהבנת המצב, בעת עשיית המעשה הפלילי.

(3) "בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל ליקוי בכושרו השכלי"²³

תנאי לתחולת הסייג על הנאשם הוא הוכחה כי הנאשם סבל בשעת המעשה ממחלת נפש שפגעה בכושרו השכלי וברוחו. בעקבות המשפט הפסיכיאטריה מתקשה להגיד "מחלת נפש". באשר לפסיקה הישראלית, היא עושה את ההבחנה המסורתית בין מחלות הנפש שמוגדרות כ"פסיכופתיה" לבין "נוירוזה". (פסיכופטיה-התנהגות המאופיינת בחוסר אמפתיה או מצפון, והתנהגות מניפולטיבית. הפרעת אישיות אנטיסוציאלית). נוירוזה-חוסר איזון נפשי אשר פוגע באיכות החיים, ביכולת התפקוד וההתמודדות. הנוירוזה אינה גורמת לנתק מהמציאות או לחוסר תפקוד מלא, ואינה פוגמת ביכולת החשיבה הרציונלית, ולכן במשפט הפלילי, רק לקויים הבאים תחת הגדרת "פסיכופתיה" יחול עליהם סייג הבנת האי שפיות.

עונש מופחת בעבירת רצח בשל הפרעה נפשית

כאמור, המחוקק לא נתן דעתו להגדרת המושג הפרעה נפשית, כך שגבולות התחולה של הוראת החוק אינם ברורים. ניתן לומר בשלב זה של הדיון ובכלליות כי הפסיקה לא התפתחה באופן ברור המתייחס לסיווג אבחנתי זה או אחר וההגדרה היא לא ע"י מחוקק. הפרעה נפשית, היא דפוס התנהגותי או פסיכולוגי משמעותי מבחינה קלינית הגורם למצוקה או ללקות בתפקוד או בהתפתחות הנורמלית. הפרעה נפשית לא כלולה בסעיף 34 לחוק²⁴ לפטירה מעונש, אך מופיעה בסעיף 300א(א)²⁵ ועשויה לעזור לנאשם להפחתת העונש בגין עבירת רצח. לפי סעיף 300א(א), הקלה להפחתת העונש תעשה במידה ואחד מהמקרים הבאים חלו בזמן העבירה: "במצב שבו, בשל הפרעה נפשית חמורה או בשל ליקוי בכושרו השכלי, הוגבלה יכולתו של הנאשם במידה ניכרת, אך לא עד כדי חוסר יכולת של ממש" - (על אף האמור בסעיף 34ח, "להבין את אשר הוא עושה או את הפסול שבמעשהו; או להימנע מעשיית המעשה").

סעיף זה, הוא אחד מן החריגים לעונש מאסר עולם, וכיום ניתן להטיל עונש מופחת בעבירת רצח. שמו המקורי של הסעיף היה "אחריות מופחתת" (אשר הציע פרופ' דוד ליבאי-שר המשפטים לשעבר), אך הוסר מהנוסח הסופי בשל העברת מסר פסול בגין עבירת רצח. הסיבה לכך היא - "ההצעה מבטאת תפיסה עקרונית, שלפיה אדם שנקלע לאחד מהמצבים הקשים מאוד המפורטים בה וכתוצאה מכך המית אדם אחד, איננו עומד מהבחינה המוסרית בדרגה אחת עם רוצח. לכן, הצדק מחייב שלא יורשע ברצח, עם כל הסטיגמה החברתית המתלווה להרשעה כזאת, וכי בית המשפט שיגזור את דינו יטיל עליו מאסר עולם דווקא".

השוואה בין סעיף 300א(א), לבין סעיף 34 לחוק - (הבדלים עיקריים העולים מן התנאים שמציבים הסעיפים)

(1) הגדרת סוג הבעיה הנפשית -

סעיף 300א(א) מסתפק בקיומה של 'הפרעה נפשית חמורה', בזמן שסעיף 34 לחוק העונשין מחייב הוכחה ל'מחלת נפש'. הגדרת הבעיה כמחלה או כהפרעה אינה בהכרח משמעותית, מכיוון שהעיקר הוא בתסמינים לסייג שצינתי קודם לכן. יתר על כן, ניתן לראות בברור את ההבדל בדרישה בין הסעיפים.

(2) מידת השפעת של הלקוי בנפשו על יכולתו של הנאשם להבין את מעשיו -

24. סעיף 34 לחוק - (תיקון תשנ"ד) - מובאה + סיכום
25. סעיף 300א(א) לחוק (תשל"ז - 1977) - מובאה + סיכום

די לסעיף 300(א)א בהצגה כ"הוגבלה יכולתו במידה ניכרת, אך לא עד כדי חוסר יכול של ממש", בעת ובעונה אחת כי סעיף 34ח לחוק דורש הוכחה לכך שהנאשם היה "חסר יכולת של ממש". בדין נושא סוג הפגיעה, הינה אותה פגיעה, ההבדל העיקרי הוא במידת הפגיעה הנדרשת בכל אחד מן הסעיפים. העיקר הוא השוני הכמותי, להלן בסעיף 300א נדרשת הפרעה במידה ניכרת ובסעיף 34ח לחוק נדרש חוסר יכול של ממש'.

יחס המשפט העברי להגנת אי שפיות

הסייג לאחריות פלילית להגנת אי שפיות על פי המשפט העברי כפי שמופיע בס"ק(א)²⁶ -

"לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה אם ;

(א) בשעת המעשה סבל ממחלת נפש חמורה, או

(ב) בשל מצבו השכלי או הנפשי, היה חסר יכולת להבין את המעשה אשר הוא עושה, או את

הפסול שבמעשהו, או היה נתון לדחפים שפגעו פגיעה של ממש בבחירתו החופשית.

על פי הצעת ס"ק(א), אשר מאפשרת פתח רחב להגנת סעיף אי שפיות אך במידה, ובו זמנית גם

שומרת על איזון צודק תוך כדי שמירת האפשרות להענשה במקרים מסוים פתוחה .

במידה ובית המשפט בדק וסבר כי יש סיבה מוצדקת להענשה, הוא אכן רשאי לקבוע עונש בשל

אחריות פלילית. רבים משופטי ישראל, נקטו עמדה כנגד הגישה המחמירה שהייתה קיימת וניסו

ליצור מצב בו לאנשים שבאמת מגיע להם צדק ופטירה מאחריות פלילית בשל יסוד נפשי לא תקין,

שיקבלו זאת והדבר לא היה אפשר לפי הגישה המחמירה.

לכן, רוב שופטי ישראל תמכו ועודדו להצעה זו[ס"ק(א)] וניתן לראות את הדבר בדבריו של השופט

ביסקי(ע"פ 80/870 לדאני נ' מ"י פ"ד לו(1) 29);²⁷

"למרבה הצער, לא אימץ המחוקק שלנו את האחריות המופחתת²⁸, אשר כבר נקלטה וקנתה שביתה

במדינות אחרות, והמאפשרות התחשבות בענישה, במקרים מסוג זה. לא פעם בוטאה במדינתנו

המשאלה, כי ראוי שייתן המחוקק דעתו לשאלה זו, וכי ינתן בידי בית המשפט כלי ענישה מתאימים

לאותם מקרים, הראויים להתחשבות מפאת מצבם הנפשי או מחמת נסיבות אחרות מיוחדות..

מדע הרפואה בשטח הפסיכיאטריה וליקויים נפשיים, התקדם רבות, ולא יתכן כי המשפט לא יצעד

קדימה אף הוא לגבי אותם המקרים, שהנסיבות מצדיקות זאת". ניתן לראות את הצעת ס"ק(א)

26 ס"ק(א)-סימן ל"ה ס"ק כ"א-מובאה+סיכום

27 (ע"פ 80/870 לדאני נ' מ"י פ"ד לו(1) 29)-השופט ביסקי-סיכום פס"ד ומסקנות

28 בית המשפט השלום בירושלים "אחריותו הפלילית של הלקוי בנפשו" (ירושלים תשכ"ד) עמ' 226-227

אשר נותנת מענה רחב יותר לסייג אי השפיות וכפתרון לדבריו של השופט בייסקי.

המשפט העברי פוטר מאחריות פלילית אדם אשר אובחן כאדם לוקה, או כחולה בנפשו, ושאין לו את היכולת הבסיסית להבנת מעשיו.

לאדם זה, אין את אפשרות הבחירה בין אם לבצע את המעשה או לנסות להבין את המעשה ולהפסיקו.

לא נקבעו חוקים ברורים לעמדת המשפט העברי ביחס להגנת אי השפיות בשל הפרעות

נפשיות רבות בדרגות שונות. החת"ם סופר מסכים עם דעה זו שיש קושי לקביעת חוק ברור בשל

הליקויים הרבים והדרגות להם, ומנסח זאת בצורה הבאה-

"בדיני השוטים, אי אפשר כי אם בראיית עיני הדיין, המבין מה טיבו ומהותו,

ואי אפשר לברר בכתב מה ענינו וטבעו".

(החת"ם סופר²⁹ (הרב משה סופר) שרייבר) הידוע בכינוי החת"ם סופר על שם ספרו "חידושי תורת

משה", היה חבר בראש ישיבה ומגדולי הרבנים והפוסקים בדורות האחרונים.)

דעה נוספת של עוד אחד מן הפוסקים בנושא היא; "בגלל המגוון הרחב של מחלות פסיכיאטריות,

עם כל מיני צורות של התנהגויות שגם עלולות להשתנות מזמן לזמן באופן טבעי או עקב טיפול,

חייבים לדון על כל מקרה ומקרה בנפרד, לפי חוות דעת של מומחים ושיקולו של המורה הוראה

או הבית דין".* שוטה³⁰ הוא אחד שאובחן כבעל ליקוי או הפרעה שמוגדרת בתור מחלת נפש או העדר

כושר שכלי, וזהו המושג ההגדרתי הנכון בו נהוג להשתמש להיעדר שפיות במשפט העברי.

לעומת הדין הנוהג בו שוטה הוא לא כל אחד אשר אובחן כלקוי, ועל מנת להיכלל בהגדרה זו של

"שוטה" יש לבחון מספר קריטריונים; מהי חומרת המקרה, באיזה תדירות היא מתקיימת, ומשום אילו

סיבות קרתה מלתחילה. במשפט העברי, בדין זה, אדם שאובחן כ"שוטה" (על פי כל ההגדרות השונות

שציינתי קודם לכן; בעל מחלת נפש, לקוי בשכלו, היעדר כושר שכלי, או הפרעה נפשית), די בכך שאובחן

כ"שוטה" והוא פטור מהאחריות הפלילית. בשונה מן הדין, במשפט העברי אין שום צורך להראות קשר

בין המעשה הפלילי למחלת הנפש, או להוכיח כי ההפרעה או הליקוי הנפשי פעל בזמן העבירה.

מעבר לכך, אדם שעשה עבירה פלילית מתוך חוסר הבנה או מתוך העדר שליטה אשר מנע ממנו את

האפשרות לבחור במעשה הנכון, בין אם הוא יוכח כ"שוטה" או לא- לא יישא באחריות פלילית.

ישנם מקרים ייחודיים ויוצאי דופן לפסיקת המשפט העברי, בהם ניתן להעניש ולהרשיע את בעלי

מחלת הנפש במידה והדיין רואה כי יש תכלית להענשה, ורואה בזה כהתרעת בעלי מחלת נפש

נוספים למען קידום וערכים חדשים לחברה, הרשעת אותו נאשם שונה ממקרה למקרה

29 חידושי תורת משה\החתם סופר.

30 'חרש שוטה וקטן'-מילון מונחים משפטיים-משפט עברי וישראלי.

ונתון לשיקול הדיין (השופט). הדבר שומר על איזון הצדק בסעיף בכדי שהמותרות לסעיף

לא תהינה רחבות מדי.

"השוטה"

שוטה³¹ הוא אדם בעל יכולות שכליות הסובל מהפרעות פסיכוטיות ובהתאם למשפט העברי הוגדר כלא שפוי אשר איבד את כשרותו המשפטית. מכיוון שאיבד את כשרותו המשפטית, חל עליו סייג הגנת אי שפיות ואין להרשיע את ה"שוטה" באחריות פלילית מכיוון שאין לו את האפשרות לבצע פעולות משפטיות בשל איבוד כושרו המשפטי. במקורות המשפט העברי לנושא ה"שוטה" ההלכה מתייחסת ודנה יחד עם מעמדו של המושג "חרש שוטה וקטן". ("חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהם חייב והם שחבלו באחרים פטורים" - לקוח ממסכת בבא קמא פרק ח' משנה ד'³²) משמעות מושג זה אלה הם אנשים שאינם בני דעת, והם מוגבלים בעשייה משפטית. חרש הוא אדם שאינו שומע ואינו מדבר, חרש שוטה וקטן נאמרים כמושג אחד בשל המשותף להם, שאינם נחשבים לבני דעת, לבעלי דעה. לאותם אנשים הנכללים כ"חרש שוטה וקטן" אין חזקה במשא ומתן ("אין להם חזקה בחפץ הנמצא אצלם"), נפסלים כעדים, ופטורים מכל המצוות האמורות בתורה. במידה "חרש שוטה וקטן" חובל באדם, הוא פטור מכך. אך, אם אדם חובל ב"חרש שוטה וקטן" הוא ישא באחריות. אותו אדם שיחול עליו ההגדרה של "חרש שוטה וקטן" לא יעמידו אותם למשפט. ("לא נודרין ולא מעריכין, מפני שאין בהם דעת"). התלמוד מסביר את איסורים אלו על אותם האנשים המוגדרים כך בשל"לאו בני דעה ניהו הם". כפי שצוין, שוטה הוא אחד האיבד את כשרותו המשפטית בשל סבל מהפרעות פסיכוטיות. אך, הגדרת שוטה היא לא כה פשוטה כפי שנראית, היא שונה לכל מקרה. אין הגדרה כללית ברורה למונח זה, אלא סימנים ודוגמאות לזיהויו של השוטה. החת"פ סופר, (הרב משה) מביע דעתו לעניין הנ"ל - 'הנה לדון בדיני השוטים אי אפשר כי אם בראיית עיני הדיין המבין מה טיבו ומהותו, ואי אפשר לברר בכתב מה ענינו וטבעו ומהותו'. אף על דבריו, ישנה הגדרה לשוטה במקורות התוספתא³³, וכך היא מגדירה את השוטה - "איזה הוא שוטה? היוצא יחידי בלילה, והלך בבית הקברות, והמקרע את כסותו, והמאבד מה שנותנין לו." רב הונא ורבי יוחנן, פוסקי נושא השוטה שאלוא את השאלה האם המצוין בהגדרת התוספתא הן התנהגויות שאכן מוכיחות על שיבוש הדעת התקין או שאלה הם סימנים ודוגמאות חלופיות בלבד. התשובה על כך נותן הרמב"ם אך גם היא לא מדויקת, על פי גישתו לא ניתן לנסח הגדרה מדויקת לזיהוי השוטה-דעת הרמב"ם בנושא היא שסימנים אלו אינם בלעדיים וכי "מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו

31 ..'חרש שוטה וקטן'-מילון מונחים משפטיים-משפט עברי וישראלי - מובאה+סיכום

32 מסכת בבא קמא פרק ח' (משנה ד)

33 תוספתא תרומות פרק א' (הלכה ג) - מובאה+סיכום

משובשת תמיד בדבר מן הדברים, אף על פי שהוא מדבר ושואל כעניין בשאר דברים, הרי זה פסול ובכלל שוטים יחשב וכן המבוהלים והנחפזים בדעתם והמשתגעים ביותר הרי אלו בכלל השוטים". לתהייתם עונה הן הרב יוסף קארו³⁴: "ולכאורה היה נראה דחד מהני [=אחד מאלה] ארבע דתניא בגמרא בעינן [=דרושים] ליחשב שוטה, אבל אי עביד [=אם עשה] שאר דברים אחרים דרך שטות, אכתי [=עדיין] בחזקת שפוי הוא, כיון שאינו עושה דבר מד' דברים הללו.

*התומכים בדעת הרמב"ם³⁵ טוענים כי מקורות התוספתא³⁶ הן בגדר דוגמאות והן מגבילות את שיקול הדעת בהגדרת השוטה באמצעות כך שהדוגמאות מדברות על סוגים ועל חומרת שיבוש הדעת המוציאה אותו שוטה. הרמב"ם מוסיף ואומר בנידון, "ודבר זה לפי [מה] שיראה הדיין, שאי אפשר לכוון הדעת בכתב". למעשה, הרמב"ם מנסה לומר כי בסך הכל אין הגדרה כוללת לכל ההפרעות הנפשיות והגדרה צריכה להישאר במצב פתוח זה כי מי שצריך להחליט ברגע הדין הוא השופט ע"י התחשבות בנסיבות. לעומתו, רבים אחרים כמו למשל סובר רבינו שמחה כי הדוגמאות והסימנים אכן מהווים הגדרה מדויקת למושג ה"שוטה", ובאשר יחולו סימנים אלו יוסר מלקיחת אחריות פלילית. בספרות השו"ת³⁷, חלק נרחב מן המשיבים תמכו בגישתו של הרמב"ם והדגישו את נושא צורך הסימנים. לטענתם, השימוש בסימנים צריך להיעשות רק במקרים מיוחדים בהם הם נצרכים, במצב שבו השוטה לא נראה כשוטה, כשרותו, הבנתו, ומעשיו של השוטה תקינים למדי ולא רואים זכר לשיבוש בדעתו.

נשאלת השאלה האם הסימנים לזיהוי השוטה צריכים להיות חלופיים או תדירים(?)

התשובה לכך היא אינה חד משמעית והיא נתונה למחלוקת בין דעת הבית יוסף לדעת בעל תבואות שור. לדעת הבית יוסף, "אין הכוונה שפעם אחד שיעשה אחד מאלו דרך שטות, מיקרי שוטה, אלא כשדרכו בכך, וזהו שכתב הרמב"ם ז"ל 'ונמצאת דעתו משובשת תמיד'". לדעתו הסימנים לזיהוי השוטה צריכים להיות תדירים לכל דעה, לא די בהופעת הסימנים המעידים כי האדם נחשב לשוטה פעם אחת יש להוכיח את הופעתם בתדירות. לעומת זאת, דעת בעל תבואות שור, סבור אחרת. בעל תבואות שור סבור כי בהחלט ניתן לזהות שוטה על פי סימנים שהנם חלופיים, וחד פעמיים על בסיס מעשה שעשה. בעל תבואות שור מציין את דברי רבא להצדקתו על אכיל תמרים וזריקת הגרעינים על הרבא. על כל אלה, החת"ם סופר הרב משה מציע פשרה. הפשרה אותה מציע החת"ם סופר היא "שטותא יתירה, דמאבד מה שנותנים לו", מוחזק כשוטה בפעם אחת. מה שמנסה החת"ם סופר לומר למעשה הוא שאי אפשר להבין באופן הגיוני כשאדם

34. הרב יוסף קארו, שולחן ערוך.

35. פרק ג' להקדמת הרמב"ם למסכת אבות + משנה תורה לרמב"ם, ספר שופטים, הלכות עדות,

פרק ט.

36. תוספתא תרומות פרק א' (הלכה ג).

37. ספרות השו"ת-2.0 2.1 שו"ת צמח צדק, אבן העזר חלק ב' סימן קנ"ב-

יוצא מדעתו, אך כשאדם יוצא מדעתו זה עניין של מקרה אחד, או מאה מקרים להיעשות שוטה. כל מקרה לגופו.

השוואה בין עמדת המשפט העברי לעומת עמדת המחוקק הישראלי

כעת, לאחר שחקרנו את סייג האי שפיות במשפט הישראלי ולאחר מכך במשפט העברי, נערוך השוואה בין שתי גישות המשפט השונות. גישת המשפט העברי היא גישת משפט דתי-ההרתעה היא דם ענישה מידי שמיים. וגישת המשפט הישראלי אשר תומכת בחשיבה המשפטית כיום עיקרה עוסק בצדק, בין הבחנה לאדם כי באמת חולה באי שפיות ולא מודע לבין אדם אשר עשה טעות אך במודעות. בעת השוואה בין המשפט העברי לישראלי ניתן לראות כי במשפט הישראלי נטל ההוכחה על הנאשם כי חל עליו סייג האי שפיות וכי לא היה מודע בזמן המעשה לפעולותיו ולתוצאות פעולותיו הוא הרבה יותר גדול, ובנוסף לכך ניתן גם לראות כי הדרישות הן בסדר גודל שונה לחלוטין בהשוואה בין שני המשפטים. המשפט הישראלי דורש ונכנס לעומק הרבה יותר. ניתן לראות כי התעמקות המשפט הישראלי מתבטאת באמצעות כך שהם מפרטים תנאים בחוק שבלעדיהם סייג האי שפיות לא יחול, הם גם מקפידים על הנימוקים המשפטיים השונים. המשפט הישראלי קשוח יותר מהמשפט העברי, המשפט הישראלי מתמקד בעשיית צדק, כי לא יעשה מעשה אדם ולאחר מכך יכריז כי הוא בעל לקות נפשית באשר הוא לא יוצא פטור מעונש. הבדל נוסף בין שני גישות המשפט הוא למעשה הגדרת המושגים. הגדרת המושגים בשני המשפטים הן שונות לחלוטין. למשל- את סייג ה"אי שפיות" כפי שמגדיר המשפט הישראלי, המשפט העברי מגדיר בתור "שוטה"³⁸. ואת המושג "חף מפשע" אשר המשפט הישראלי מגדיר, המשפט העברי מגדיר אותו כ"לאו בר כיבוש"³⁹. הבחנתי במושגים שונים לחלוטין פעמים נוספות ואף רבות במהלך חקירת שני המשפטים. בנושא האחריות הפלילית ישנה התייחסות מעט שונה בשני המשפטים, ניתן לראות כי המשפט העברי לרוב מקל על הנאשם, לפעמים מבלי לבדוק מספיק שמגיע לו פטור מאחריות פלילית, באשר את המשפט הישראלי נאשם שנאשם בצדק, לא יוכל לאכוף את החוקים ויואשם באחריות פלילית. גישתו של המשפט העברי תומכת בגישת הסוברים כי יש מקום להבחנה בין כוונה לפזיזות. באשר לאור המשפט הישראלי, המצב הוא ההפך המוחלט. כמו כן, הדמיון בין עמדת המחוקק הישראלי לבין עמדת המשפט העברי אכן קיים אך ניתן גם לראות הבדלים רבים.

38 ..'חרש שוטה וקטן'-מילון מונחים משפטיים-משפט עברי וישראלי-סיכום מקורות

39 דחף לאו בר כיבוש-מאגר משפטי תקדין-סיכום מקורות

סיכום

עבודה זו היוותה בשבילי כחוויה לימודית, תחילה כשניגשתי אל העבודה ראיתי אותה כאתגר, לא ידעתי איך לגשת אליה, איך אני אמצא מקורות שנוגעות לנושא, האם הנושא הוא נושא טוב, האם יש מספיק חומר שנוגע לנושא, והשאלה הגדולה מכולן הייתה איך מתחילים(!)? מטרת עבודתי הייתה ללמוד עוד על אי שפיות ולהעמיק בנושא, לקרוא ולשמוע דעות שונות בנושא. למעשה, לאחר איסוף החומר עיבודו עריכתו וארגונו לצורכי העבודה התחלתי לעסוק בשאלה העיקרית, שאלת החקר. שאלת החקר העיקרית בעבודתי הייתה באמת להבין מה עושה אדם שנקלע לצרה כי עשה עבירה פלילית בחוסר הבנה בשל היותו לוקה במחלת נפש ובהיעדר שפיות. לשם כך, פניתי למקורות שונים; קראתי מאמרים שונים בנושא לדעת המשפט הישראלי והעברי, עיינתי במספר אתרי פסקי דין שעוסקים בנושא, כמו כן קראתי בדעות מסכמות של עורכי דין. בנוסף חיפשתי נספחים הקשורים לאי שפיות לצירוף לעבודה, אך לצערי לא מצאתי שום נספח שמדבר על הנושא אותו חקרתי לעומק. אף על פי שרוב התלמידים שאותם תשאלו יענו לכם שאין שום דבר מהנה בעשיית עבודה, ברגע שהעבודה עוסקת בנושא שאתה בחרת והוא מעניין אותך התמונה משתנה לחלוטין, ואני בהחלט יכולה לסכם את עבודה זו כחוויה מוצלחת וכי צברתי ממנה ידע רב וניסיון. לאור העבודה, מסקנתי היא שהפסיקה להגנת האי שפיות מאוד השתנתה במהלך השנים, וכי ניתן לראות גם שהמשפט העברי והמשפט הישראלי נוהג בצורה שונה לחלוטין לסייג זה. בסך הכל, אני רואה עבודה זו כמוצלחת אני חושבת שעניתי על כל דרישותיה ומעבר לכך אני סבורה שקיבלתי תשובה לשאלה אותה חקרתי. כיום אם ישאלו אותי אקראית מה דינו של אדם שהוא לא שפוי בנפשו וביצע עבירה פלילית בשל אותה מחלת נפש, אדע לענות על כך ואפילו בשמחה רבה. יתר על כן, אני רואה בעבודה זאת כסגירת מעגל. כפי שרשמתי בתחילת העבודה בהקדמה הנושא עניין אותי והעלה בי שאלות רבות כבר משנת הלימודים של שנה שעברה, וכעת עניתי על כולן.

*מספור העמודים לא מופיע בקובץ הצרוב על הדיסק מכיוון שלא הייתה לי את האפשרות בתוכנת עיבוד התמלילים להוסיף זאת, אך הוספתי זאת ידנית.

בביליוגרפיה

משפט ישראלי

חקיקה

- * סעיף 18 לחוק (תשל"ז-1977)
- * סעיף 19 לחוק העונשין (1944)
- * סעיף 22(א) לחוק (התשמ"א-1981)
- * סעיף 22(ג) לחוק (תשל"ג-1973)
- * סעיף 34 לחוק (תשל"ז - 1977)
- * סעיף 34 ח לחוק - (תיקון תשנ"ד)
- * סעיף 34 כב לחוק (תיקון תשנ"ד)
- * תיקון 39 לחוק העונשין (תשל"ג-1973)
- * תיקון 43 לחוק (התשס"ט - 2008)
- * סעיף 300א(א) לחוק (תשל"ז - 1977)

פסיקה

- * פסק דין זלמן מנדלבורט נגד היועץ המשפטי לממשלה-ערעור פלילי מס 58/118-לעיל ה"ש 39
- * הכרעת דין וכבוד השופט יצחק עמית נגד ברוך בן דוד (פ036/000126)
- * השופטת שטרסברג כהן בפסק דין מאיר נ' מדינת ישראל פ"ד נו(4)636, (2002)
- * פ"ע נב 225; לפני תיקון 39 סייג אי-שפיות הדעת עוגן בסעיף 19 לחוק העונשין

ספרים

- * דיני עונשין מאת יורם רבין יניב וקאי, הוצאה לאור של לשכת עורכי הדין, נלקח מהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בהר הצופים.

מאמרים

- * בדיקה פסיכיאטרית נוספת על-ידי פנל מסלול עוקף לספק הסבירומאת אורנה אליגון דר* ע"מ 365-363
- * ביטול עברה לאחר עשייתה אי שפיות הדעת ואילן סלע
- * הגנת אי שפיות במשפט הפליליורון פרידמן

* אין העבירה בלא עושה בא כשרות פלילית ומאמרים אקדמיים-<http://www.9articles.com/articles/index.php>

ספרות הפסיקה

* השופט בייסקי(ע"פ 80/870 לדאני נ' מ"י פ"ד לו(1) 29);

* בית המשפט השלום בירושלים "אחריותו הפלילית של הלקוי בנפשו" (ירושלים תשכ"ד) עמ' 226-227

ספרות השו"ת

* עיקרים המשפט העברי, מאת אהרון אנקר, נלקח מהפקולטה למשפטים מאוניברסיטה העברית
בהר הצופים.

* "חידושי תורת משה" להחתם סופר

מחקרים

* מחקרים ועונשין (<http://www.mishpativri.org.il/researches/index.html>)

ספרי יעץ

ויקיפדיה- משפט עברי וישראלי (<http://www.wikipedia.org>)

* מילון מונחים משפטיים-משפט עברי וישראלי (law.co.il)

* המאגר המשפטי הישראלי- משפט עברי וישראלי (nevo.co.il)

*תקדין-מאגר משפטי-משפט ישראלי (itakdin.co.il)

*דעת-אנציקלופדיה יהודית-משפט עברי (<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/index.asp>)

1

2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 |

ע"מ 2-6

ע"מ 7-9

ע"מ 10-13

ע"מ 14

ע"מ 15-16

ע"מ 17-18

ע"מ 19

ע"מ 20

ע"מ 1